

için yazılmıştır (I-II, Dımaşk 1959; Halep 1963). **7. el-Medhal ile't-târîhi'l-'âm li'l-kânûn** (Dımaşk 1961, 1963; *Ceziretü'l-'Arab: Mehdü'l-ḥaḍâretü'l-insâniyyeti'l-ülâ ve mehdî neş'eti'l-ḥaḳ ve'l-kânûn* adıyla 3. baskısı, Riyad 1415/1995). **8. Mebâdi'ü'l-İslâmi'd-düstüriyye fi nevâhi'l-ḥayât** (Kahire-Dımaşk 1961). **9. Ḳal'atü Ṭarvâde et-târîhiyye el-Finîkiyye ve şiletühâ bi'l-hicrâti'l-'Arabiyye el-ḳadime ilâ Ūrubbâ ve ḥaşşaten ile'l-Yünân ve İtâlyâ ve Fransa** (Beyrut 1964). **10. Na-zarât İslâmiyye fi'l-iştirâkiyyeti's-sevriyye** (Beyrut 1965, 1966, 1399/1979). Mustafa Mutlu tarafından *İslâm Gözüyle İhtilâlcî Sosyalizm* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 1968). **11. el-İslâm emâme'r-re'simâliyye ve'l-Marḳsiyye**. 26 Aralık 1964 tarihinde Mogadişu'da düzenlenen Dünya İslâm Kongresi'nde sunulan tebliğin metni olup (Beyrut 1965) *Islam versus Capitalism and Marxism* adıyla İngilizce'ye (Karaçi 1965), Sadık Özek tarafından *Marksizm ve Kapitalizm Karşısında İslâm* adıyla Türkçe'ye (İstanbul 1970) tercüme edilmiştir. **12. Dirâsât târîhiyye 'an ašli'l-'(an mehdî'l-'Arab ve ḥaḍâretihî'l-İnsâniyye** (Beyrut 1971, 1983; Kahire 1989; Riyad 1414/1994). **13. Nedevât 'ilmiyye ḥavle's-şer'ati'l-İslâmiyye ve ḥuḳûkı'l-insân fi'l-İslâm** (Beyrut 1393/1973; Mekte 1410/1990; Kahire-Beyrut 1419/1999). **14. Mevküfû'l-İslâm mine'l-'ilm ve eserü'r-risâleti'l-İslâmiyye fi'l-hadâretihî'l-insâniyye**. 24-29 Kasım 1979'da Katar'da yapılan III. Uluslararası Hz. Peygamber'in Hayatı ve Sünneti Sempozyumu'na sunulan tebliğdir (Kahire-Beyrut 1979, 1980, 1998). **15. el-'İbâdetü zarûretün 'ilmiyyetün ve ḥayeviyyetün** (Beyrut 1399/1979). **16. Vaz'u'l-mer'e fi'l-İslâm**. Küveyt Üniversitesi'nde 9 Aralık 1980 tarihinde düzenlenen İslâm'da İnsan Hakları Sempozyumu'na sunulan tebliğin kitap haline getirilmiş şeklidir (Beyrut 1981, 1989; Kahire-Beyrut 1998). **17. L'état et le pouvoir en Islam**. 7-10 Aralık 1982'de Paris'te toplanan uluslar arası UNESCO sempozyumunda sunulan bildirinin metnidir (Paris 1986). İslâm'ın devlet ve yönetim anlayışının ele alındığı bildiride Batı dünyasında bu konudaki yanlış anlayışlara işaret edilmektedir. Arapça versiyonu da bulunan eser (*ed-Devle ve's-sulṭa fi'l-İslâm*, Beyrut 1983; Kahire 1984, 1998) bazı notlar ilâvesiyle Mehmed Said Hatiboğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (*İslâm'da Devlet ve İktidar*, İstanbul 1985). **18. Emrîkâ ve İsrâ'îl: Dirâse li-devri'l-fikri'd-dînî**

fi'd-da'mi'l-Emrîkî li-İsrâ'îl min ḥilâli vâḳf'ati İranceyt (Dımaşk 1990). Devâlibî ayrıca UNESCO tarafından hazırlanan *Les différents aspects de la culture islamiques* adlı serinin on altı yazı içeren *L'individu et la société en Islam* başlıklı cildinin Abdülvehhâb Bouhdiba ile birlikte editörlüğünü yapmıştır (Paris 1994; İngilizce versiyonu, Paris 1998). Devâlibî'nin hâtıratı 1987-1993 yıllarında Abdülkuddûs Ebû Sâlih'in kendisiyle yaptığı konuşmalar da kaydedilerek Muhammed Ali el-Hâşimî tarafından *Müzekkirâtü'd-Duktûr Ma'rûf ed-Devâlibî* adıyla yayımlanmıştır (Riyad 2005). Alâeddin Harûfe *Muḥâkemetü ârâ'i'd-Devâlibî müsteşâri ḥâdimi'l-Ḥaremeyn* (Trablus 1992) adıyla bir eser kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Devâlibî, *el-Medhal ilâ 'ilmi uşûli'l-fîḳḥ*, Dımaşk 1965, s. 283-314; a.m.f., *İslâm Gözüyle İhtilâlcî Sosyalizm* (trc. Mustafa Mutlu), İstanbul 1968, tür.yer.; a.m.f., *İslâm'da Devlet ve İktidar* (trc. M. Said Hatiboğlu), İstanbul 1985, s. 17-18, 41-42, 74-76, ayrıca bk. tür.yer., ayrıca bk. tercüme edenin girişi, s. 3-9; a.m.f., "en-Nuşûş ve teğayyürü'l-aḥkâm bi-teğayyürü'l-ezmân", *el-Müslimün*, 1/6, Kahire-Dımaşk 1371, s. 551-555; a.m.f., "Risâle ile'l-üstâz ed-Duktûr Ahmed Zekî, Re'îsi tahrîri'l-Mecelleti'l-'Arabî", *el-'Arabî*, sy. 22, Küveyt 1393/1973, s. 32-37; a.m.f., "el-İslâm ve't-teyyârâtü'l-ḳavmiyye ve'l-'ilmiyye", *eş-Şarḳu'l-evaş*, sy. 4051, 3 Cemâziyelâhîr 1410; Abdülkuddûs Ebû Sâlih, *Müzekkirâtü'd-Duktûr Ma'rûf ed-Devâlibî*, Riyad 1426/ 2005; Saffet Köse, "Prof. Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlibî: Hayatı-Bazı Siyâsî Faaliyetleri-İslâm Hukuku Alanındaki Bazı Görüşleri-Eserleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 681-698.

SAFFET KÖSE

DEVÂTÎ MUSTAFA EFENDİ

(ö. 1070/1660)

Celvetî şeyhi.

Divit imalâtıyla meşgul olduğu veya bu işi meslek edinen bir ailede yetiştiği için "Devâtî" ya da "Divitçi" lakabıyla meşhur olmuştur. Gençliğinde Üsküdar Hüdâyî Âsitânesi'nde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin yerine geçen halifesi Muk'ad Ahmed Efendi'ye intisap etti. Gayreti ve kabiliyetiyle tarikatta kısa sürede ilerledi ve şeyhi tarafından irşad için Kastamonu'ya gönderildi. Ardından İstanbul'a şeyhini ziyarete geldi, seyrüsülükünü tamamlayıp hilâfet aldı. İrşad faaliyetine başlamadan önce ilme yönelerek bir âlimin yanında kuzanıp 40 akçe maaşla bir medreseye müderris tayin edildi. 1061 (1651) yılında Molla Kestel Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Bir

yıl kadar bu göreve devam etti. 1062-1067 (1652-1657) yılları arasında Üsküdar'daki Vâlide Sultan Dârülhadisi'nde Vâni Ali Efendi'nin yerine müderrislik yaptı. 1067'de medrese hayatını terkedip Üsküdar'da Arslan Ağazâde Mustafa Bey tarafından inşa edilen (1651), bugün kendisinin adıyla yahut Şeyh Camii diye anılan camiye tekkeye dönüştürerek irşad faaliyetine başladı. Burada üç yıl irşadla meşgul olduktan sonra vefat etti ve tekkenin bahçesindeki türbesine defnedildi. Kendisinden sonra irşad hizmetini halifeleri Abdülbâki Dede ve Fidancı Mehmed Efendi devam ettirmiştir. Devâtî'nin oğlu Divitçizâde Mehmed Tâlib Efendi, babasının ölümünün ardından Fidancı Mehmed Efendi'nin yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayıp şeyh olmuştur.

Mustafa Devâtî'nin bilinen tek eseri *Tuhfetü's-süfiyyîn*'dir (bk. bibl.). Müellif tasavvuf yolunda nâil olduğu keşifleri ve rüyalarını anlattığı bu eserde zaman zaman hayatıyla ilgili bazı kesitlere de yer vermiştir. Eser Necdet Tosun tarafından sadeleştirilerek bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (bk. bibl.). Mustafa Devâtî tasavvuf yolunda ilerlemenin kolay, ancak kemal noktasında sürekli kalmanın zor olduğunu belirtir. Vahdetin sırlarına erebilmek için halvetin şart kabul edildiğini, halk içinde Hak ile bulunmanın çok güç olduğunu düşünür. Âşiklar, zâhidler ve avam arasındaki derece farkına işaret eden Devâtî âşikların üzüm, zâhidlerin kavun, avamın ise erik gibi sayıldığını, üzümün lezzetinin herkesçe bilinmesi gibi âşikların da kıyamet gününde tanınacağını, kavunun lezzeti kesilmedikçe bilinemeyeceği gibi zâhidlerin de ancak ehlince bilinebileceğini, öte yandan eriğin ekşi olduğunun herkes tarafından bilindiğini söyler (*Tuhfetü's-süfiyyîn*, vr. 40^a).

Devâtî Mustafa Efendi'nin türbesi içindeki sandukası

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Devâtî, *Tuhfetü's-süfiyyin*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye, nr. 438, vr. 32^p-48^p; Uşşâkizâde İbrâhîm, *Zeyl-i Şekâik* (nşr. H. J. Kissling), Wiesbaden 1965, s. 561; Şeyhî, *Vekâiu'l-fuzalâ*, I, 575; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 198; *Sicill-i Osmânî*, IV, 393; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 13-14, 19; *Şeyh Mustafa Devâtî Kuddise Sirruhü ve Tuhfetü's-süfiyyin* (s.nşr. Necdet Tosun), İstanbul 1997; Ahmed Tahir Nur, "Kitabeleriyle Üsküdar'da Bir Celvetî Tekkesi: Şeyh Mustafa Devâtî Efendi Cami-Tevhidhanesi", *Toplumsal Tarih*, sy. 248, İstanbul 2014, s. 78-84.

NECDET TOSUN

DEVECİ

(bk. DİVECİ).

DEYMÂNÎ

(الديمانى)

Mahand Bâbeh b. A'beyd (Ubeyd)
b. el-Muhtâr ed-Deymânî
eş-Şinkitî el-Mürîtânî
(ö. 1277/1860)

Moritanyalı Mâlikî fakihî.

1185 Zilhiccesinde (Mart 1772) Moritanya'nın güneybatısındaki Trârze vilâyetinde Mezerzre (Mederdre) adlı yerleşim merkezinin 40 km. kuzeyinde bulunan Lîn yakınlarında doğdu. Bölgedeki meşhur kabilelerden Deymân'a mensuptur. Nesebi Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'a ulaştırılır. Daha küçük yaşta iken babası vefat etti. Bir taraftan ailesinin geçimini sağlamaya çalışırken diğer taraftan ilim tahsilıyla meşgul oldu. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Emîn b. Mâhî Asgar ed-Deymânî, Abdullah b. Ecfağ Muhtâr et-Temeklâvî ve Emîn b. Hâc eş-Şakarî'den Arapça okudu. Dayısı Hamdî b. Muhtâr b. Tâlib Ecved'in medresesinde fıkıh ve diğer dinî ilimler tahsil etti. Öğrenimini tamamlayıp memleketine dönünce kendi kurduğu medresede kısa zamanda meşhur oldu; altmış yıl kadar eğitim verilen bu medresede 100 civarında tanınmış âlim yetişti. Bunlar arasında Deymânî'nin beş oğlu ile Harşî b. Abdullah b. Muhammed, Abdullah b. Muhtârünâ el-Hâcî, Evfâ b. Ebâbeker, Muhtâr b. Elümmâ, Muhammezin b. Âbelâ, Kâşifülküreb b. Beybeyâ, Ahmedû b. Ziyâd, İbn Eccemed el-Yedâfî, Mevlûd b. Dâdâh b. Muhtâr b. Heybe, Mevlûd b. Muhtâr Hay, Mevlûd b. Ağşumem el-Meclisî, Ebûbekir b. Ahmed b. Mahand ed-Deymânî gibi isimler anılır.

Erken dönemde eser ortaya koyan ve müctehid bir âlim olarak kabul gören Deymânî, bölgede fetva mercii ve ihtilâflarda

ulemânın danıştığı en önemli kişilerden biri oldu. Trârze Emîri Muhammed el-Habîb (1829-1860) zamanında kadılığa tayin edildi; bölgesinde yönetim boşluğu bulunduğundan, hadleri uygulamak için imam (devlet başkanı) seçimini beklemenin hukuku ihlâl edeceğini ileri sürerek bazı suçlulara had cezalarını bizzat kendisi uyguladı; ancak bu uygulaması devlet başkanının yetkisini kullanamayacağı gerekçesiyle bazı âlimlerce tenkit edildi. Fıkıhla ilgili bazı konularda Hurme b. Abdülcelîl el-Alevî, Ahmed b. Muhammed el-Âkıl, İdyeyc b. Abdullah el-Kümleylî, Habîbullah b. Emîn eş-Şukravî, Limceyderî (Muhammed) b. Habîbullah, Hâris b. Mahand eş-Şukravî gibi âlimlerle sert tartışmalara girdi (Ahmed b. el-Emîn eş-Şinkitî, s. 29, 215, 237, 336, 338, 370, 404, 530; bazı fetvaları için bk. M. Muhtâr Vüld es-Sa'd, I, 119-120, 127, 154-155, 241 vd., 299-300, 320, 326, 332 vd.; II, 422-424). O zamana kadar bölgede fıkıh öğretiminde genellikle Halîl b. İshak'ın *el-Muhtaşar'ı* ve İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *er-Risâle'si*yle yetinilirken Deymânî ile birlikte Zekkâk'ın *el-Menhecû'l-muntehab ilâ kavâ'idî (uşûlî)'l-mezheb'*de ele aldığı fıkıh usulü esasları da öğretilmeye başlandı. Yaşadığı bölgede Kur'an tilâvetinde "cîm" harfinin telaffuzu konusundaki tartışmalara da katılan Deymânî bu harfin Sudan taraflarında olduğu gibi şiddetli biçimde okunmasına karşı çıktı ve Hassânî lehçesinde okunduğu gibi yumuşak (rihvet ile) okunması gerektiğini belirtti (bu konudaki bir fetvası için bk. M. Muhtâr Vüld Ebbâh, *Târihu'l-kur'â't*, s. 692-693). Deymânî 4 Safer 1277 (22 Ağustos 1860) tarihinde vefat etti ve İkidî'de Âmneygeyr Kabristanı'nda defnedildi. Devrin âlimlerinden Hurme b. Abdülcelîl el-Alevî, Sidiyâ el-Kebîr (Ebyeyrî), Muhammed el-Mâmî ve Muhammedû b. Hanbel kendisinden övgüyle söz etmişlerdir.

Talebesi ve teyzesinin oğlu Mevlûd b. Muhtâr Hay, *'Uyûnü'l-işâbe fî menâkıbî Maḥand Bâbeh* (nşr. Muhammed Vüld Muhammezin Fâl el-Yedâfî, Nuakşot Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi, 1994-1995), İbn Mahand Bâbeh el-Fâlî, *Şaḥşiyetü Maḥand Bâbeh b. A'beyd ve âsâruh* (el-Ma'hedü'l-âfî li'd-dirâsât ve'l-buhûsî'l-İslâmiyye, Nuakşot 1985-1986) ve Muhammed b. Seyyidünâ, *Cevâhib mine'l-hayâti'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâ'iyye fî muḥtaḥatî Trârze min hilâli fetâvâ Maḥand Bâbeh b. A'beyd ve Muḥammezin Fâl b. Müttâlî* (Nuakşot Üniversitesi Edebiyat ve İnsan

Bilimleri Fakültesi, 1989-1990) adıyla birer tez hazırlamışlardır.

Eserleri. 1. *Müyesserü'l-celîl 'alâ (fî şerḥi) Muḥtaşari'ş-Şeyḥ Ḥalîl*. Deymânî'nin telifi kırk yıllık bir süreyi kapsayan en önemli eseri olup Halîl b. İshak'ın kitabı üzerine bölgede yazılan en muteber şerhlerden biridir. Eser önce dört cilt halinde yazılmış, daha sonra iki ciltte ihtisar edilmiştir. Bu muhtasar *el-Müyesserü'ş-şâgîr* (Beirut 1398/1978), aslı ise *el-Müyesserü'l-kebîr* (nşr. Ahmed b. Ettâh b. Hammeynâ, I-IV, Nuakşot 1424/2003) adıyla tanınmıştır. Talebelerinden Ebû Bekir b. Ahmed b. Mahand ed-Deymânî, *Kitâbü't-Tenbîh 'alâ mâ fi'l-Müyesser min fer'in ve îâ'idetin ve tenbîh* adıyla bir çalışma yapmış, ardından bunu *Naẓmü't-Tenbîh* ismiyle manzum hale getirmiştir. 2. *Mecmû'ü fetâvâ ve nevâzil*. Deymânî'nin 280 kadar fetvası torunu Muhammeden b. Hâmiden tarafından derlenmiş, esere diğer bazı ulemânın fetvaları da eklenmiştir. Deymânî'nin bir kısım fetvalarını ihtiva eden *Fetâvâ fıkhiyye, el-Fetâvâ'l-fıkhiyyetü'l-kübrâ* veya *el-Fetâvâ'ş-suğrâ* adlı eserlerine ait çeşitli nüshalar el-Ma'hedü'l-Mürîtânî li'l-bahsi'l-ilmî Kütüphanesi'ndedir (nr. 687, 972, 1981, 2300, 2950, 3248, 3268, 3366). Diğer bazı fetvaları da değişik kütüphanelerde *Ecvice* (*el-Fihrisü'ş-şâmil*, I, 102) ve *Fetâvâ fî vâkı'a* (a.g.e., VII, 189) adıyla kayıtlıdır. Deymânî'nin bir kısım fetvalarını Abdullah b. Muhtârünâ el-Hâcî (el-Ma'hedü'l-Mürîtânî li'l-bahsi'l-ilmî Ktp., nr. 2296) ve İbn Eccemed el-Yedâfî (el-Ma'hedü'l-Mürîtânî li'l-bahsi'l-ilmî Ktp., nr. 467) manzum hale getirmiştir. Ayrıca Tûtü bint Bedv, *el-Eb'âdû'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâ'iyye li'l-fetâve'l-kübrâ li-Maḥand Bâb Vüld A'beyd* adıyla bir tez hazırlamıştır (Nuakşot Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi, 1997-1998). 3. *Süllemü'l-vuḥûl ilâ 'ilmi'l-uḥûl*. Fıkıh usulüne dair 745 beyitten oluşan esere müellifin eksik kalan şerhinden başka Muhammed Sâlim b. Mahbûbî ve Ebbâh b. Abdullah da birer şerh kaleme almıştır. 4. *Naẓmü kavâ'idî'l-fıkḥ*. Meyyâre'nin Zekkâk'a ait *el-Menhecû'l-muntehab ilâ kavâ'idî'l-mezheb* üzerine yazdığı *Büstânü fikeri'l-mübhec fî tekmi'l-Menhec* adlı manzum eserinin 563 beyitlik muhtasarıdır. Bir nüshası *Tenkiḥu Tekmi'l-Menhec* adıyla el-Ma'hedü'l-Mürîtânî li'l-bahsi'l-ilmî Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 3312). 5. *Naẓm fi'l-umûri'lletî tuḥdaḥu fi'l-adâle*. Kırk sekiz beyitlik bu manzum eseri Bâbe b.